

Εκπαίδευση, Δια Βίου Μάθηση, Έρευνα και Τεχνολογική Ανάπτυξη, Καινοτομία και Οικονομία

Τόμ. 2 (2019)

Πρακτικά του 2ου Πανελληνίου Επιστημονικού Συνεδρίου με Διεθνή Συμμετοχή «Ελλάδα-Ευρώπη 2020: Εκπαίδευση, Δια Βίου Μάθηση, Έρευνα, Νέες Τεχνολογίες, Καινοτομία και Οικονομία», Λαμία 28, 29, 30 Σεπτεμβρίου 2018

ΤΠΕ και ελληνική δημόσια εκπαίδευση: απάντηση στις προκλήσεις της ύστερης νεωτερικότητας ή φαύλος κύκλος; Μια πιθανή εξήγηση της παραμέλησης χρήσης τους στο σύγχρονο σχολείο, ως απόρροιας νομικών αγκυλώσεων και διοικητικής αρρυθμίας.

Παναγιώτης Γαλάνης

doi: [10.12681/elrie.1453](https://doi.org/10.12681/elrie.1453)

ΤΠΕ και ελληνική δημόσια εκπαίδευση: απάντηση στις προκλήσεις της ύστερης νεωτερικότητας ή φαύλος κύκλος; Μια πιθανή εξήγηση της παραμέλησης χρήσης τους στο σύγχρονο σχολείο, ως απόρροιας νομικών αγκυλώσεων και διοικητικής αρρυθμίας

Γαλάνης Παναγιώτης
panagiotisgln@gmail.com
Υποψ. Διδάκτωρ, ΕΚΠΑ

Περίληψη

Η εισαγωγή και χρήση ΤΠΕ στη δημόσια εκπαίδευση παρακωλύονται, εκτός από εκπαιδευτικούς και από νομικούς ή διοικητικούς λόγους, κάτι που αποτελεί καινοτόμο και διεπιστημονική προσέγγισή τους. Η νομικής και διοικητικής επιστήμης θέαση του ζητήματος προσφέρει ενδιαφέροντα συμπεράσματα για τη φύση των κανόνων που επιβάλλουν την εισαγωγή και χρήση ΤΠΕ, καθώς και για τη συμπεριφορά των διοικητικών οργάνων που καθιστά αυτή δυσχερή. Επίσης, εξετάζονται ζητήματα ελέγχου των αρμόδιων κρατικών οργάνων για τις παραπάνω ενέργειες και ζητήματα που αφορούν τις δημόσιες συμβάσεις. Ως καταληκτική πρόταση, εκτός από τη θέσπιση σαφούς και ταχέως λειτουργούντος νομικού συστήματος προτείνεται η εισαγωγική «οργανωτικής» κουλτούρας στη Διοίκηση.

Λέξεις κλειδιά: ΤΠΕ, νομοθεσία, Δημόσια Διοίκηση

Abstract

The use of ICTs in public education is hindered for educative, but also for legal and administrative reasons, which constitutes an innovative and interdisciplinary approach. The legal and administrative science aspects of the issue offer interesting conclusions about the nature of the rules that impose the introduction and use of new technologies and about the behavior of the state employees that deteriorates their full installation. Also, control over the state employees is examined and so are public procurement issues. Finally, besides the introduction of a clear and rapid legal system, it's proposed to introduce the "organizational" culture in Public Administration.

Keywords: ICTs, legislation, Public Administration

1. Η εισαγωγή των ΤΠΕ στην εκπαίδευση – Ρόλος, Προκλήσεις, Αναγκαιότητα διεπιστημονικής προσέγγισης

Η αδιαμφισβήτητη και εκτεταμένη χρήση των ΤΠΕ στις κοινωνίες της καλουμένης ύστερης νεωτερικότητας, σε αυτές δηλαδή που αποτελούν μια πλήρη αναμόρφωση της σχέσης γνώσης-έρευνας-καινοτομίας-τεχνολογίας κλπ. (Κόμης, 2004) και χρονικά τοποθετούνται στον αιώνα μας, εγείρει επιστημονικά και πρακτικά προβλήματα που άπτονται πολλών και συχνά ετερόκλητων και διαφορετικών επιστημονικών κλάδων (Αλεξίου, 2009).

Βασικό και εδώ ενδιαφέρον χαρακτηριστικό της κοινωνίας της ύστερης νεωτερικότητας αποτελεί το ότι η γνώση (και κυρίως η διαχείριση της γνώσης) συνιστά πλέον αυτοσκοπό, ήτοι ένα στόχο, για τον οποίο ακάματα όλοι εργάζονται και πεισματικά αποδύονται σε προσπάθειες κάθε είδους και σε όλες τις εκπαιδευτικές βαθμίδες προκειμένου να τον επιτύχουν (Πασιάς κ.α., 2016). Και τούτο διότι η ίδια η γνώση πριμοδοτείται σήμερα εκτός από εθνικούς, πρωτίστως από διεθνείς οργανισμούς, με την Ε.Ε. να αναπτύσσει εκπαιδευτικές πρωτοβουλίες για τη δημιουργία, διάχυση και διατήρηση της γνώσης.

Πράγματι, η Ε.Ε. κατέχει τα πρωτεία στην επικράτηση της χρήσης των νέων τεχνολογιών στο έδαφός της (Σταμάτης, 2005). Και τούτο γενικώς αποτελεί λογική συνέπεια των εργασιακών αναγκών, με τις οποίες κατά το μάλλον ή το ήττον σχετίζεται άρρηκτα η εκπαίδευση και η κατάρτιση σε όλες τις βαθμίδες τους. Πράγματι, υπό το πρίσμα του Ευρωπαϊκού Χώρου Έρευνας (ΕΧΕ) και της «Ευρώπης της γνώσης» εν γένει, που θέτουν στόχους προς υλοποίηση (Ευρωπαϊκή Επιτροπή, 1996), αλλά και όπως διαγράφονται στη στόχευση της Commission (1996-7 και νεότερα δεδομένα), η χρήση ΤΠΕ ως αναπόσπαστου τμήματος της διά βίου μάθησης αναμένεται να επιταχύνει και να διευκολύνει τη διδακτική πράξη, τη μαθησιακή διαδικασία και τη γνωστική κατάκτηση (Βοσνιάδου, 2006) και σκοπεί στην υλοποίηση του «εικονικού σχολείου» (Ανθογαλίδου, 1997). Ωστόσο, όσο και αν η διακήρυξη αυτή είναι σαφής, ορισμένη και περικλείουσα μια σωρεία στόχων που σε κάποιο βαθμό πρακτικά εκλαμβάνονται ως επιτεύξιμοι, εντούτοις η πλήρης, ακώλυτη, άμεση, έγκυρη και έγκαιρη εφαρμογή τους συσκοτίζεται από μια σωρεία παραγόντων, μη ευκόλως ανιχνεύσιμων και αντιμετώπισιμων.

Σκοπός της παρούσας εργασίας είναι η κατάδειξη ορισμένων πτυχών διοικητικής επιστήμης αλλά και νομικών εκφάνσεων του θέματος των ΤΠΕ και της καθυστέρησης χρήσης ή δυσλειτουργίας τους στο σύγχρονο δημόσιο σχολείο. Προκαταβολικά, σημειώνεται ότι η παρούσα μελέτη φέρει χαρακτήρα θεωρητικό ως επί το πλείστον, αφού επικεντρώνεται στην εξέταση σημαινουσών πτυχών του ισχύοντος νομικού πλαισίου και δεν αποσκοπεί – τουλάχιστον αποκλειστικά – στην εμπειρική πραγμάτευση του φαινομένου, η οποία αυτοτελώς ως μέθοδος αφορά άλλα πεδία της νομικής έρευνας, όπως την Κοινωνιολογία Δικαίου και όχι την καλούμενη «νομική δογματική», με την οποία και καταπιάνεται η παρούσα.

2. Ενωσιακοί κανόνες για την εισαγωγή και χρήση ΤΠΕ στην Ε.Ε.

Εκκινώντας, ορισμένως, από τη μελέτη των ενωσιακών και διεθνών κειμένων παντός είδους σχετικά με τις ΤΠΕ (ανακοινώσεις Ευρωπαϊκής Επιτροπής, ανακοινώσεις ΟΟΣΑ, λοιπών διεθνών οργανισμών, ΜΚΟ κλπ.), πρέπει να επισημανθεί το αυτονόητο, που πολλάκις αγνοείται ακόμα από τους ειδικούς των ΤΠΕ, ότι δηλ. η πραγμάτευσή τους συνήθως λαμβάνει χώρα με τα μεθοδολογικά εργαλεία όλων των επιστημών, πλην της Νομικής. Και τούτο, διότι προέχει η παιδαγωγική (Κυνηγός & Δημαράκη, 2002), επιστημονική, πληροφοριακή (Κεκκός, 2004), αλλά και κοινωνική (Rosenberg, 1997) και κοινωνιολογική τους πτυχή (Νόβα-Καλτσούνη, 2010) έναντι της τεχνοκρατικής, που ταυτίζεται εν πολλοίς – αν και σε κάποιο βαθμό εσφαλμένα – με τη νομική διάστασή τους, η οποία παραμένει σημαντική και αδιαμφισβήτητη (Baase, 1997). Ωστόσο, ίσως η αμιγώς νομική ανάλυση, με δάνεια και της πολιτικής επιστήμης, ήτοι μια διεπιστημονική μελέτη (Μπίκος, 2014) δύναται να εξηγήσει σε μεγάλο βαθμό την ολιγορία ή την καθυστέρηση ενσωμάτωσης των ΤΠΕ στο ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα (Γρόλλιος, 1999). Πάντως, επισημαίνεται ότι μια πλήρης νομική προσέγγιση θα απαιτούσε αρχικά παρουσίαση όλων των πηγών του δικαίου, κάτι που δεν είναι εφικτό να γίνει σε περιορισμένο χώρο, και διά τούτο αναγκαστικά η μελέτη θα περιοριστεί σε μερικούς – ίσως τους σημαντικότερους – παράγοντες που εξηγούν ακριβώς τη δυσχέρεια πλήρους εφαρμογής και ισχύος των ΤΠΕ στην εκπαίδευση.

Επειδή η ελληνική εκπαιδευτική πολιτική επηρεάζεται σε τεράστιο βαθμό από την αντίστοιχη πολιτική της ΕΕ, αλλά και την παγκόσμια τροπή των εκπαιδευτικών δρωμένων, είναι σαφές και σε νομικό επίπεδο η άντληση τόσο κανόνων δικαίου, όσο και αρχών για τη ρύθμιση του επίμαχου θέματος από αυτή τη δικαιοπαραγωγική πηγή. Σε πραγματικό δε επίπεδο, η ενασχόληση όλο και περισσότερων χωρών του πλανήτη με την απρόσκοπτη εισαγωγή ΤΠΕ στην εκπαίδευσή τους εκτός από την υπαρκτή αναγκαιότητα που υποδεικνύει, δημιουργεί ένα νομικό πλουραλισμό, δηλ. μια υπερπληθώρα πηγών δικαίου, διαφορετικής φύσεως και ισχύος, αφής στιγμής πολλοί από τους κανόνες αυτούς περιέχουν εθνικό δίκαιο, άλλοι ενωσιακό, άλλοι δεν είναι καν νομικώς

δεσμευτικοί. Τοιοιτοτρόπως, δέον είναι να εξεταστούν οι νομικές βάσεις εισαγωγής τους στο εκπαιδευτικό σύστημα.

Σε επίπεδο ενωσιακού δικαίου, ισχύουν τα κάτωθι:

1. Η ΕΕ πάλαι ποτέ (από τη δεκαετία του 1990) αναγνωρίζει ρητά την πρακτική χρησιμότητα και αναγκαιότητα χρήσης των ΤΠΕ στην εκπαίδευση, γεγονός που αποδεικνύεται περίτρανα και από τη θέση σε εφαρμογή πληθώρας προγραμμάτων (λ.χ. Socrates, Minerva κλπ.) για την ενημέρωση όλων των ενδιαφερομένων και τη διάδοση χρήσης τους.

2. Προβληματική καθίσταται η διερεύνηση της «δεσμευτικής πυκνότητας» των πράξεων των οργάνων της ΕΕ που αφορούν τις ΤΠΕ, πρόβλημα που συναντάται γενικώς σε έναν άλλο κλάδο της Νομικής Επιστήμης, στο διοικητικό δίκαιο (όπου ο όρος στη νομική θεωρία συναντάται ως «κανονιστική πυκνότητα» (Σακελλαροπούλου, 2018). Επεξηγηματικά, μια διοικητική πράξη, η οποία θεωρείται ως *ουσιαστικός κανόνας δικαίου* (γιατί παράγεται από τη Δημόσια Διοίκηση και όχι από το νομοθετικό όργανο, κατά τη συνήθη νομική διαδικασία), δεν περιέχει σε όλο της το εύρος δεσμευτικό κανόνα, έναντι του οποίου μπορεί κιόλας να ζητηθεί δικαστική προστασία και με ό,τι συνεπάγεται μια τέτοια ενέργεια σε επίπεδο δικαστικής αλλά, το κυριότερο, παιδαγωγικής πράξης (Μενουδάκος, 2014). Βεβαίως, εδώ απλώς αντλείται επιχείρημα και επ' ουδενί λόγω δεν εφαρμόζεται απευθείας αυτή η μέθοδος, καθώς αυτές καθ'εαυτές οι υποδείξεις της ΕΕ δεν συνιστούν – χωρίς τη μεταφορά τους στο εγχώριο δίκαιο με την περιένδυση νομικής μορφής δεσμευτικής, λ.χ. με νόμο που ψηφίζεται από τον κοινό νομοθέτη – νομικώς δεσμευτικά κείμενα.

Κάτι αντίστοιχο συμβαίνει και με τη διακήρυξη του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου της Λισαβόνας (2000), η οποία δεν είναι σε όλο της το εύρος δεσμευτική και παράγουσα έννομα αποτελέσματα, πολλώ μάλλον δικαστικώς επιδιώξιμα (λ.χ. αίτησης ακύρωσης κατά παράλειψης οφειλόμενης διοικητικής ενέργειας, όπως θα λέγαμε στο εγχώριο διοικητικό δικονομικό δίκαιο). Με τις εξαγγελίες: «...τα σχολεία και τα κέντρα κατάρτισης να συνδεθούν με το διαδίκτυο, ... να θεσπιστεί ευρωπαϊκό δίπλωμα βασικών δεξιοτήτων πληροφορικής κ.ό.κ.» δεν νοείται η νομική έκφραση αυτών των προστακτικών, αλλά μάλλον παρέχονται κατευθύνσεις δράσης, για τη διαμόρφωση της κρατικής βούλησης ενσωμάτωσης των ΤΠΕ. Παρεμφερές ως προς τη στόχευση είναι και το Συμβούλιο της Στοκχόλμης (2001), αλλά και η ανακοίνωση της Ευρωπαϊκής Επιτροπής (2002) για «τις αποδοτικές επενδύσεις στην εκπαίδευση και την κατάρτιση: επιτακτική ανάγκη για την Ευρώπη».

Γενικώς, η άντληση επιχειρημάτων από ένα άλλο ενδιαφέροντα κλάδο του Δικαίου, το Διοικητικό Δίκαιο, μολονότι δεν πρέπει να λαμβάνει χώρα με ανεπίτρεπτη αναλογία, εντούτοις ενισχύει το συλλογισμό και προσθέτει νομικούς τρόπους εξήγησης, εκεί όπου φυσικά ελλείπουν.

3. Ομιλώντας τυπικά νομικά, γίνεται λόγος για τρόπο τινά *soft law*, ήτοι για κανόνες μη νομικώς δεσμευτικούς, αντιπαραβαλλόμενους με το *hard law*. Συνήθως τέτοιοι κανόνες ανευρίσκονται σε διάφορες διακηρύξεις των διεθνών οργανισμών, ποικίλες δηλώσεις, αρχές, κώδικες πρακτικής, αλλά και υποχρεώσεις μη απορρέουσες από διεθνώς δεσμευτική διεθνή συνθήκη (Ρούκουνας, 2015). Σε πρακτικό επίπεδο, το *soft law* δεν επιφέρει κυρώσεις για τον παραβάτη, ήτοι εν προκειμένω για αυτόν που κωλυσιεργεί να μεταφέρει πλήρως τις ΤΠΕ στις σχολικές μονάδες. Εξάλλου, ο *soft law* χαρακτήρας των κατευθύνσεων αυτών ενισχύεται από την απουσία σαφούς χρονικής πρόβλεψης, εν αντιθέσει λ.χ. με τις Οδηγίες της ΕΕ που ορίζουν το χρόνο ενσωμάτωσής τους στην εθνική έννομη τάξη ή με τους Κανονισμούς που και αυτοί ορίζουν το χρόνο ισχύος τους.

4. Το ευρύ και ελαστικό περιθώριο ενσωμάτωσης των ΤΠΕ στην εκπαίδευση που παρέχεται από την Ε.Ε. αιτιολογείται από τους εξής παράγοντες:

α) από την έλλειψη ενιαίας πολιτικής βούλησης: Η Ε.Ε. δεν επιδιώκει σε όλο της το εύρος να εξαναγκάσει διά νομικών κελευσμάτων τα κράτη-μέλη της να ενσωματώσουν τις νέες τεχνολογίες στην εκπαίδευση.

β) δίδεται έμφαση στον παιδαγωγικό χαρακτήρα έναντι του κυρωτικού όσον αφορά τα περιθώρια δράσης και υλοποίησης της ενωσιακής πρόβλεψης (σημείο που θα διερευνηθεί και σε επόμενο τμήμα της εισήγησης).

γ) τα κείμενα αυτά παρέχουν έναν ευρύ ορίζοντα δράσης, γιατί απαιτείται χρόνος και αλλαγή νοοτροπίας, πράγμα που ο ενωσιακός νομοθέτης και τα λοιπά ενωσιακά όργανα δε λησμονούν. Παρέχονται χρονικά ορόσημα αρκούντως διευρυμένα (π.χ. ορίζοντας παλιότερα το 2013, σήμερα το 2020 στο ΕΣΠΑ κόκ).

δ) αν τα κείμενα αυτά αποτελούσαν δεσμευτικούς κανόνες με κυρώσεις για τους παραβάτες, τότε η επιβολή των κυρώσεων θα δυσχέραινε έτι περαιτέρω την εφαρμογή τους και θα οδηγούσε σε μεγαλύτερη δυσπραγία, ενώ θα ματαίωνε τον υπό β) λεχθέντα σκοπό.

ε) η Ε.Ε. έχει επίγνωση των διαφορετικών εκπαιδευτικών συστημάτων και πολιτικών εντός των κρατών-μελών της, κάτι που την οδηγεί στην τήρηση μιας, αν όχι ανεκτικής, πάντως προτρεπτικής (απλώς) στάσης, που δεν επιβάλλει κατά τρόπο που υποχρεώνει λ.χ. στον τομέα της περιβαλλοντικής προστασίας. Και τούτο αποτελεί μια ρεαλιστική και διόλου ιδεαλιστική πρόταση μιας Ε.Ε. που δεν τρέφει αυταπάτες. Η εισαγωγή των ΤΠΕ έχει δυναμικό χαρακτήρα, δεν γίνεται εν τω άμα σε όλες τις ευρωπαϊκές χώρες, πολλώ μάλλον δε λαμβάνει χώρα με τον ίδιο ρυθμό, αλλά και τρόπο. Σε άλλα κράτη, οι προτεραιότητες αφορούν την τριτοβάθμια εκπαίδευση, σε άλλες τη δευτεροβάθμια, ενώ σε κάθε περίπτωση εξαρτάται η εισαγωγή τους από το είδος του ελέγχου στην εκπαίδευση από το κράτος και την κεντρική διοίκηση και προφανώς ποικίλλει ανάλογα με την εκπαιδευτική βαθμίδα.

Προσοχή, ωστόσο, θα πρέπει να δοθεί σε μία ιδιαίτερη περίπτωση, εκεί δηλ. όπου συναντάται όχι πλέον μια κατεθυντήρια πρόταση, αλλά μια *απόφαση ενωσιακού οργάνου*. Στην περίπτωση αυτή, πλέον, καταφάσκεται *per se* η δεσμευτικότητα (Σαχπεκίδου, 2013). Επίσης, η νομική δέσμευση καλύπτει περιπτώσεις που εκ της φύσεώς τους απαιτούν μια προσεκτικότερη μεταχείριση, αυξημένης επιμέλειας (ως απόρροιας διεθνούς υποχρεώσεως στην οποία το κράτος υπόκειται), όπως λ.χ. ιδιαίτερα ευάλωτες ομάδες του μαθητικού πληθυσμού (παιδιά με διάφορες σοβαρές μαθησιακές δυσκολίες, σωματικά χαρακτηριστικά που δεν τους επιτρέπουν τις κλασικές μορφές μάθησης). Τότε και από νομικής απόψεως μεταβάλλεται η νομική βάση και αναζητάται πλέον αυτή στη διάταξη του άρθρ. 2 παρ. 1 Σ (σεβασμός της αξίας του ανθρώπου) σε συνδ. με Σ 25 (περιορισμοί δικαιώματος, αναλογικότητας) (Δαγτόγλου, 2012) και ΑΚ 57 (περί προσωπικότητας) (Κασιμάτης & Μαυριάς, 2003), όπως δηλαδή ο κοινός νομοθέτης εξειδικεύει τη συνταγματική πρόβλεψη.

3. Η διοικητική «αρρυθμία» ως ανάχωμα στην πλήρη ενσωμάτωση των ΤΠΕ

Και αν σε αμιγώς ενωσιακό νομικό επίπεδο έγινε απόπειρα ως άνω να διαλευκανθεί η πολύπλοκη κατάσταση από το ισχύον πλαίσιο για τις ΤΠΕ, πάντως σε διοικητικό εθνικό επίπεδο (και δη στο χώρο της Δημοσίας Διοικήσεως και του υποσυνόλου της, της δημόσιας εκπαιδεύσεως) η κατάσταση δυσχεραίνεται και από ένα άλλο παράγοντα «ημι-νομικό» ως επί το πλείστον, αλλά και νομικό κατά το μέρος που άπτεται του ελέγχου στα διοικητικά όργανα: τη διοικητική αρρυθμία εφαρμογής των ρυθμίσεων εντός του πεδίου δράσεως των διοικητικών οργάνων.

Κάτωθι περιγράφονται σε δύο πυλώνες τα προβλήματα που συναντώνται σε διοικητικό επίπεδο.

α) Η νομική δράση της Διοίκησης: Το πρόβλημα της εκτελεστότητας της πράξης

Γενικά, τη δράση της Δημοσίας Διοικήσεως διέπει η αρχή της νομιμότητας: Η Διοίκηση πράττει μόνο ό, τι της επιτρέπεται από το σύνολο του Δικαίου και δεν αυθαιρετεί. Δεν δικαιούται να εκδίδει πράξεις αντιβαίνουσες στο ισχύον δίκαιο, ιδίως σε ανώτερης τυπικής ισχύος κανόνες δικαίου, λ.χ. Σύνταγμα, διεθνές, ενωσιακό δίκαιο ούτε να δράσει εκτός των ορίων του νόμου, όπου αυτός σιωπά. Η Διοίκηση επενεργεί στο νομικό κόσμο και στην πραγματικότητα εκδίδοντας πληθώρα πράξεων, μη πάντοτε εκτελεστών όμως, αφού μπορεί να προβεί και σε υλικές ενέργειες ή σε σχεδιασμό (όπως λ.χ. στα χωροταξικά διαγράμματα).

Η εισαγωγή ΤΠΕ στο σχολείο μάλλον αποτελεί υλική ενέργεια της διοίκησης, δεν μπορεί να θεωρείται ως εκτελεστή διοικητική πράξη καθεαυτή. Όταν, για παράδειγμα, ο διευθυντής της σχολικής μονάδας ενημερώνει τον προϊστάμενό του, διοικητικά ανώτερο ως προς την ιεραρχία υπάλληλο πως η μονάδα χρειάζεται ένα Χ αριθμό υπολογιστών, τότε ο ανώτερος υπάλληλος αποφασίζει την αποστολή τους στο σχολείο, αφού ενημερώσει πρώτα και αυτός την αρμόδια για τον εφοδιασμό αρχή. Η ροή αυτή ενημερώσεων δεν γίνεται, όμως, κατά τον τύπο της σύνθετης διοικητικής ενέργειας, αφού αποτελείται από τη διαδοχή πολλών πράξεων (όχι αποκλειστικά εκτελεστών) της Διοίκησης μη ενταγμένων μάλιστα στο ίδιο κανονιστικό πλαίσιο ή και πολλάκις μη αποσκοπούσων στον ίδιο τελικό στόχο (Γέροντας κ.ά., 2012). Στη σύνθετη διοικητική ενέργεια, δικαστική προστασία μπορεί να επιδιωχθεί βάλλοντας κατά της τελικής εκτελεστής πράξης – που ενσωματώνει τις προηγούμενες – από τον έχοντα προσωπικό (Σιούτη, 1998), άμεσο και ενεστός έννομο συμφέρον (Λαζαράτος, 2013). Ωστόσο, η σημασία της στο εδώ ενδιαφέρον πεδίο είναι μάλλον περιορισμένη, ενώ είναι ανύπαρκτη νομολογία δικαστηρίων για το θέμα της μη εισαγωγής ή καθυστέρησης εισαγωγής ΤΠΕ στην εκπαίδευση. Ούτε με τη μορφή της αγωγής του διοικητικού δικονομικού δικαίου για αποζημίωση από το Δημόσιο μπορεί να ικανοποιηθεί ο τυχόν βλαπτόμενος (αν και πρόκειται για περίπτωση σπανιότατη στη νομική πράξη).

β) Οι δημόσιοι υπάλληλοι ως εκφραστές του πολιτειακού προστάγματος και οι μαθητές: Η νομική και η προσωπική παράμετρος του προβλήματος

Οι δημόσιοι υπάλληλοι, αποδέκτες των νομοθετικών κελευσμάτων οφείλουν να το εκτελούν όπως τους εδόθη, ενεργώντας εντός των πλαισίων της αρμοδιότητάς τους (Πουλής, 2014). Αρμόδιοι τόσο για τον εφοδιασμό, όσο και για την ορθή χρήση και συντήρηση των νέων τεχνολογικών εργαλείων δεν είναι άλλοι από τους δημοσίους υπαλλήλους, ήτοι κατά κύριο λόγο οι εκπαιδευτικοί του δημόσιου σχολείου, που τις αξιοποιούν στο μάθημά τους.

Η εκπαίδευση των εκπαιδευτικών που είναι διορισμένοι στο Δημόσιο, αν και περιέχει ως υποχρεωτικό πυλώνα της τις δεξιότητες πληροφορικής και επικοινωνιών (Π.Δ. 250/92, ΦΕΚ Α' 138/10-08-1992 & Ν. 3848/2010, ΦΕΚ Β' 71/19-05-2010), εντούτοις σε αρκετά σημεία αυτή πάσχει για εκπαιδευτικούς λόγους ως συμπλήρωμα με τη μορφή της επιμόρφωσης. Το πρόβλημα συνδέεται άρρηκτα με την αξιολόγηση του εκπαιδευτικού ως προσώπου, που έχει απασχολήσει εδώ και δεκαετίες την Ελλάδα και τον κόσμο ως μείζον θέμα (Κασσωτάκης, 2013).

Ωστόσο, και πάλι η στόχευση της εργασίας δεν επιτρέπει να επεκταθεί αυτή σε τέτοιες θεματικές. Απεναντίας, θα εξεταστεί αν υπάρχει κάποια νομική δέσμευση διαρκούς εξάσκησης και εφαρμογής τους. Κατά πρώτον, φαίνεται εύλογο αρκετοί να μην επιδεικνύουν την ετοιμότητα που απαιτείται, αφού δεν υποχρεούνται προς τούτο. Βεβαίως, πάλι τυχόν θεσμοθέτηση της υποχρεωτικότητας χρήσης (σε κάθε μάθημα) μάλλον θα διολίσθαινε σε συντηρητικότερες και αντιεπιστημονικές λύσεις, που είναι αποφευκτέες, γιατί ζητούμενο παραμένει η αλλαγή της κουλτούρας με την κατανόηση της αναγκαιότητάς της και όχι με νομική παρέμβαση, ενώ επίσης δεν προσφέρονται όλα τα μαθήματα για τέτοια χρησιμοποίηση των ΤΠΕ.

Επίσης, τίθεται το πρόβλημα της αναρμοδιότητας επίλυσης του οποιουδήποτε ζητήματος εμφανιστεί, αφού δεν είναι σε θέση (ευλόγως!) να γνωρίζουν τον τρόπο επίλυσής του, ιδίως αν

αφορά θέμα άρρηκτα συνδεδεμένο με τους κανόνες της Πληροφορικής ή των συναφών ειδικοτήτων. Σε αυτή την περίπτωση, δέον είναι να γίνει μια σαφής διάκριση, έστω και εκ των υστέρων: Για τις περιπτώσεις που το πρόβλημα αφορά τον τομέα της διδασκαλίας ή της μάθησης (ουσιαστικό περιεχόμενο), ο εκπαιδευτικός (καθ' ύλην αρμόδιος) φέρει έστω συναρμοδιότητα με τον εκπαιδευτικό της Πληροφορικής. Στην περίπτωση, όμως, που το πρόβλημα άπτεται της αποκλειστικής αρμοδιότητας ενός τεχνικού, ο εκπαιδευτικός ούτε δύναται, ούτε υποχρεούται να το επιλύσει. Ο διαμοιρασμός αυτός αρμοδιότητας επιφέρει ενίοτε προσκόμματα στην οριζόντια εισαγωγή και εύρυθμη λειτουργία των ΤΠΕ στις επιμέρους σχολικές μονάδες.

Εκτός από τον εκπαιδευτικό, και ο άλλος παραδοσιακός πυλώνας της διδασκαλίας, ο μαθητής με τη συμπεριφορά του, είτε διευκολύνει, είτε δυσχεραίνει την εκπαιδευτική διαδικασία. Ο μαθητής νομικά ευρίσκεται σε μια ειδική κυριαρχική σχέση δημοσίου δικαίου (Δαγτόγλου, 2012), αυτή της υποχρεωτικής (ως το Γυμνάσιο τουλάχιστον) εκπαίδευσης και υποχρεούται να συμμορφώνεται προς τις υποδείξεις του καθηγητή/διευθυντή ή του αρμόδιου για τη λειτουργία των ΤΠΕ. Σε περίπτωση σφάλματος, πρέπει να ενημερωθεί το αρμόδιο για την επίλυση όργανο.

Τελικά, βέβαια, πολλάκις τα όργανα αδρανούν να επιληφθούν πιθανού προβλήματος τεχνικής βλάβης και παράγεται ένας φαύλος κύκλος με την ανακύκλωση προβλημάτων που δεν επιλύθηκαν, π.χ. δεν έγιναν οι απαιτούμενες ενημερώσεις του λογισμικού ή οι επισκευές/επεκτάσεις του υλικού. Τονίζεται επανειλημμένα ότι η στάση τους αυτή δικαιολογείται από την έλλειψη συνεπειών (έστω διοικητικού χαρακτήρα) για τα αρμόδια όργανα. Εξάλλου, υπενθυμίζεται ότι οι προθεσμίες που τάσσονται προς δράση στη Διοίκηση είναι ενδεικτικές (Σπηλιωτόπουλος, 2010) και ακόμα και με τη θέσπιση προθεσμίας το πρόβλημα δεν επιλύεται, διότι η νομολογία πιθανότατα θα εξεύρει μια αναβλητική μέθοδο (ευλόγως!) για την πλήρη ενσωμάτωση και ορθή λειτουργία των ΤΠΕ στις επιμέρους μονάδες.

4. Η χρηματοδότηση των ΤΠΕ και το πρόβλημα της συμμετοχής του ιδιώτη στην ενσωμάτωσή τους: εξέταση της δυνατότητας σύναψης δημόσιας σύμβασης

Η χρηματοδότηση εισαγωγής και λειτουργίας ΤΠΕ στη δημόσια εκπαίδευση (α-β/θμια, ΕΠΑΛ, δημόσια ΙΕΚ) εξασφαλίζεται μέσω των Περιφερειακών Επιχειρησιακών Προγραμμάτων (ΠΕΠ) 2014-2020 καθώς και του Επιχειρησιακού Προγράμματος «Ανάπτυξη Ανθρώπινου Δυναμικού, Εκπαίδευση και Διά Βίου Μάθηση 2014-2020» (Ε.Π. ΑΝΑΔ ΕΔΒΜ). Σε επίπεδο Υπουργείου, η Επιτελική Δομή ΕΣΠΑ - Τομέα Παιδείας και η Αυτοτελής Διεύθυνση Κτηριακής και Υλικοτεχνικής Υποδομής του ΥΠ.Π.Ε.Θ. (Α.ΔΙ.ΚΤΥ.ΥΠ) έχουν κατά νόμο την αρμοδιότητα υλοποίησης του ως άνω προγράμματος εισαγωγής-λειτουργίας ΤΠΕ στις εκπαιδευτικές μονάδες (Υπουργείο Παιδείας, Έρευνας και Θρησκευμάτων, 2018).

Ειδικά, όμως, και προκειμένου να καταστούν αποτελεσματικότερα προτείνεται να εξεταστεί η συμμετοχή του ιδιώτη μέσω σύναψης σύμβασης προμηθειών. Είναι γνωστός ο ιδιαίτερος σύνθετος μηχανισμός σύναψης δημοσίων συμβάσεων, όπως αυτές ρυθμίζονται πλέον από τις Οδηγίες του 2014 και κατέστησαν εθνικό δίκαιο με το Ν. 4412/2016 (ΦΕΚ Α' 147/08-08-2016) που τιτλοφορείται: «Δημόσιες Συμβάσεις Έργων, Προμηθειών και Υπηρεσιών» και τίθενται προς προσαρμογή του εγχωρίου δικαίου στις Οδηγίες 2014/24/ΕΕ και 2014/25/ΕΕ.

Οι δημόσιες συμβάσεις αποτελούν αυτόνομη έννοια του ενωσιακού δικαίου. Στο (εθνικό) νόμο, οι «δημόσιες συμβάσεις» και ως «συμβάσεις έργων, υπηρεσιών και προμηθειών» περιέχουν στην εννοιολογική τους κάλυψη (άρθρ. 2 παρ. 5) συμβάσεις εξ επαχθούς αιτίας υποκείμενες στον έγγραφο τύπο γραπτώς μεταξύ ενός ή περισσότερων οικονομικών φορέων και μιας ή ενός ή περισσότερων αναθετουσών αρχών/ για προμήθεια την προμήθεια αγαθών ή την παροχή υπηρεσιών ή έργων. Τα αυτά μπορούν να ισχύουν *mutatis mutandis* και για τις ΤΠΕ, του νόμου μη

άλλως υπαγορεύοντος (εν τη σιωπή του νόμου για τον τομέα της χρηματοδότησης των ΤΠΕ στο σχολείο).

Στον νόμο τίθενται και τα απαιτούμενα «κατώφλια» για να χαρακτηριστεί η σύμβαση δημόσια. Ειδικά για τις ΤΠΕ, θα μπορούσε προκαταβολικά να ειπωθεί πως πρόκειται καταρχάς για προμήθεια υλικού/λογισμικού, αλλά και εγκατάσταση αυτών, άρα παροχή έργου/υπηρεσίας. Έτσι, φαίνεται ότι τυγχάνει εφαρμογής το άρθρ. 5 περ. β) που θέτει τα 135.000 ευρώ «για δημόσιες συμβάσεις προμηθειών και υπηρεσιών που ανατίθενται από κεντρικές κυβερνητικές αρχές και για διαγωνισμούς μελετών που διοργανώνονται από τις εν λόγω αρχές» ως minimum κόστους. Προβληματικές, ωστόσο, φαίνονται οι υπό το νόμο εξαιρέσεις (άρθρ. 7 επ.), ιδίως αυτή που αφορά τις ηλεκτρονικές επικοινωνίες. Εδώ, όμως, δεν μπορεί να γίνει ασφαλώς λόγος για επικοινωνία, πιο πολύ για οπτικοακουστικά μέσα (άρθρ. 8). Επίσης, η επόμενη πιθανότητα είναι να εφαρμοστεί το άρθρ. 9 που εισάγει εξαίρεση για τις δημόσιες συμβάσεις που «διοργανώνει η αναθέτουσα αρχή, σύμφωνα με κανόνες διαδικασιών σύναψης συμβάσεων που προβλέπονται από διεθνή οργανισμό ή διεθνές χρηματοδοτικό ίδρυμα, εφόσον οι δημόσιες συμβάσεις και οι σχετικοί διαγωνισμοί μελετών χρηματοδοτούνται πλήρως από τον εν λόγω οργανισμό ή ίδρυμα». Η ΕΕ φυσικά αποτελεί διεθνή οργανισμό και διαθέτει κονδύλια στα κράτη – μέλη για την εισαγωγή υλικοτεχνικής υποδομής και την άρτια χρήση των ΤΠΕ στο εκπαιδευτικό τους σύστημα. Όμως, δεν είναι σαφές αν προκηρύσσεται διαγωνισμός από την ΕΕ για την ανάδειξη αναδόχου του έργου. Αν ξεπεραστούν με διαφορετική νομική ερμηνεία ο σκόπος του κατωφλίου και η εξαίρεση από την προβλεπόμενη από τα ενωσιακή νομοθεσία, τότε είναι πιο πιθανή η σύναψη δημόσιας σύμβασης στον τομέα των ΤΠΕ.

Είναι γεγονός, τέλος, πως οι ΤΠΕ στο νόμο αυτό κατέχουν ρόλο υποστηρικτικό/παραπληρωματικό και αναφέρονται σε ειδικότερα θέματα, όπως η εκπαίδευση του προσωπικού, η χρήση τους σε θέματα εκτός εκπαίδευσης-τεχνικά-διεκπεραιωτικά κλπ.

5. Νομικές γενικές και ειδικές προτάσεις βελτίωσης του ισχύοντος πλαισίου: Η θέση χρονικών πλαισίων εφαρμογής – Η ύπαρξη σαφούς, περιεκτικού νομικού πλαισίου

Σε νομικό επίπεδο, η θέσπιση αυστηρών κανόνων δικαίου, αν και δεν προτείνεται ως *per se* κατάλληλη λύση, εντούτοις σε μερικά σημεία θα μπορούσε να αποφέρει άμεσα αποτελέσματα, ικανά να επιλύσουν πολλές αρρυθμίες της Διοίκησης και εν γένει του κρατικού μηχανισμού. Πρωτίστως, το νομικό πλαίσιο για τις ΤΠΕ πρέπει να εκσυγχρονίζεται διαρκώς, αλλά να μην γίνεται ακατάληπτο στους εφαρμοστές του, που δεν είναι πάντοτε νομικώς καταρτισμένοι και δεν ερμηνεύουν κατάλληλα το νόμο. Σαφώς κρίνεται σκόπιμη η θέση κάποιου ανώτατου χρονικού πλαισίου εφαρμογής. Τα ως άνω εντείνονται γιατί σε άλλους τομείς ηλεκτρονικής διακυβέρνησης (π.χ. κοινωνική ασφάλιση), η διοίκηση εξαντλείται σε έκδοση ηλεκτρονικών πράξεων, αναρτητέων πολλάκις στο Διαδίκτυο, ενώ στον τομέα των ΤΠΕ οι εκδιδόμενες πράξεις φαίνεται ότι είναι πενιχρές τον αριθμό και η όλη προβληματική δεν εξαντλείται σε μια νομική, αλλά σε μια πραγματική, *de facto* διαπάλη.

Για την προαγωγή των ΤΠΕ στον εκπαιδευτικό μηχανισμό υιοθετείται μια λύση «διοικητικής» μεσότητας, αφενός με την απεμπόληση περιττής γραφειοκρατίας, αφετέρου με την τήρηση των δικαιοκρατικών εγγυήσεων του γενικότερου στόχου και ιδανικού της ασφάλειας δικαίου – που υπηρετείται από πλήθος διατάξεων (Κουβαράς, 2014) – και της προστασίας του καλόπιστου διοικουμένου (Μαλλιαροπούλου, 2014). Η νομιμότητα γενικά στο Διοικητικό Δίκαιο και τη νομολογία του περισώζεται από τα στοιχεία του φακέλου, που λειτουργούν ως δεξαμενή άντλησης των αναγκαίων στοιχείων για τη μείωση των ελαττωματικών διοικητικών πράξεων (Δαγτόγλου, 2005). Προτείνεται πάντα ο σεβασμός της καθ' ύλην, κατά τόπο και κατά χρόνο αρμοδιότητας και η τήρηση των ταχθέντων ουσιαστών τύπων (Καλλιγέρου, 2016), καθώς και ο σεβασμός της διοικητικής διαδικασίας κατά τον αντίστοιχο Κώδικα (Τάχος, 2009). Τα παραπάνω είναι αναγκαία

για την εξασφάλιση της συναίνεσης του διοικουμένου (Ράϊκος, 2012), εν προκειμένω του μαθητή ή και των γονιών. Επειδή αναμφίβολα και όπως έγινε ήδη αντιληπτό, απαιτείται η τήρηση του συνόλου των άλλων επιταγών της εννόμου τάξεως, του Συντάγματος, του τυπικού νόμου, αλλά κυρίως των διοικητικών πράξεων, με τις οποίες οφείλει να μην έρχεται σε ρήξη, η σωστή, νόμιμη και εύρυθμη διοικητική λειτουργία, δηλ. να μην παραμελεί εντελώς τον εφοδιασμό των σχολικών μονάδων ή να μην προμηθεύει άλλο υλικό/λογισμικό από το δέον. Πολλάκις, βεβαίως, συμβαίνει η μία διοικητική πράξη, εκδοθείσα σε μεταγενέστερο χρόνο να έρχεται σε ρήξη με παλαιότερες πράξεις, είτε κατά το εύρος εφαρμογής της, είτε κατά την ορολογία που χρησιμοποιούν. Το πρόβλημα εδώ οξύνεται διότι, όπως προειπώθηκε, στο πεδίο των ΤΠΕ πρόκειται για υλικές ενέργειες της διοίκησης και δεν είναι καθόλου αυτονόητη η άρση της σύγκρουσης με πιθανή επιστράτευση των ερμηνευτικών κριτηρίων των διοικητικών πράξεων.

6. Συμπεράσματα και προτάσεις: Η πρακτική πρόκληση – Η υιοθέτηση οργανωτικής κουλτούρας από τη Διοίκηση

Τέλος, εύλογο είναι ότι οποιαδήποτε νομική μεταβολή, όσο δραστική και αν καταστεί, δεν δύναται να μετατραπεί αυτομάτως σε πράξη, αν προγενεστέρως δεν αλλάξει η κουλτούρα των εφαρμοστών του Δικαίου. Και εν προκειμένω, στο πεδίο των ΤΠΕ στην εκπαίδευση, επαφίεται πρωτίστως στα διοικητικά όργανα, τους δημοσίους υπαλλήλους που είναι και οι κύριοι εκφραστές και διαμορφωτές της κρατικής διοικητικής βουλήσεως να υλοποιήσουν την κρατική εκπαιδευτική πολιτική κατά γράμμα μεν, κατά περιεχόμενο δε προσαρμοσμένο, συμπλέον κιόλας με την εκπαιδευτική κουλτούρα και τις συνακόλουθες ιδιαιτερότητες που αυτή φέρει. Για παράδειγμα, να επιδειχθεί η δέουσα κατανόηση, όταν παρουσιαστούν τεχνικές δυσκολίες, και να ληφθεί μέριμνα, ώστε αυτές να αποφευχθούν μελλοντικά. Η χρήση των ΤΠΕ στο εκπαιδευτικό σύστημα μεταβάλλεται από νομικό κέλευσμα σε οργανωτική αναγκαιότητα και από επιταγή σε κουλτούρα, σε ιδεολογία και σε ριζωμένη στάση απέναντι στο θετικό δίκαιο. Είναι η οργανωτική κουλτούρα που επιβάλλει τη συλλήβδην συλλειτουργία διοικητικών οργάνων ως μιας ενιαίας και αδιάσπαστης Διοικήσεως. Η πρακτική αυτή δεν κείται πάντα εντός του θετικού δικαίου. Μπορεί να εξαντλείται στην εναλλαγή πολλαπλών πράξεων με μη πάντα εκτελεστό χαρακτήρα και με περιεχόμενο, πάντως, συνάδον με το γενικότερο πνεύμα των διατάξεων.

Το ως άνω ενισχύεται από μια δεύτερη πρόταση αφορώσα στη χρησιμοποίηση των κανόνων της ΕΕ όχι ως θέσφατων, αλλά ως υποδείξεων, τις οποίες όλοι είναι πρόθυμοι να ικανοποιήσουν, διότι κατανοούν ότι τα πλεονεκτήματα (άμεσα/έμμεσα, βραχυπρόθεσμα/μακροπρόθεσμα) αξίζουν την κοινή προσπάθεια όλων για να μεταρσιωθούν σε πράξη, μακριά από τις κενές διατυπώσεις και τις μακρήγορες διατάξεις. Δηλαδή, ίσως η νομική αμιγώς θέαση της κατάστασης δυσχεραίνει παρά διευκολύνει το τιτάνιο έργο της χρήσης των ΤΠΕ στην εκπαίδευση. Σαφέστατα, τα νομικά ζητήματα ιδίως στο χώρο της δημόσιας εκπαίδευσης ενδημούν, αλλά δεν εξαντλούν ως προς το σκοπό και το περιεχόμενο την παιδαγωγική λειτουργία των ΤΠΕ για την οποία γίνεται λόγος παμψηφεί στη θεωρία (Πυργιωτάκης, 2011). Τόσο η νομική όσο και η παιδαγωγική προσέγγιση είναι απολύτως απαραίτητες για να εντοπιστούν, να εξηγηθούν και να εξαλειφθούν τα όποια ρίσκα από τις νέες τεχνολογίες (Burbules et als, 2000).

Τέλος, αντλώντας και στοιχεία της διοικητικής επιστήμης που ερείδεται σε μια κοινωνιολογική μέθοδο προσέγγισης της διοικητικής μηχανής (Παυλόπουλος, 1989), πρέπει καταρχάς να υπομνηστεί ότι φυσικά δεν είναι εφικτό να λειτουργεί όπως μια επιχείρηση η δημόσια διοίκηση, δεδομένης κιόλας της μεγάλης ετερογένειας των οργανωτικών μονάδων που είναι αρμόδιες για την εισαγωγή και χρήση ΤΠΕ. Αυτό έρχεται ως συμπλήρωμα στην ως άνω αναφερθείσα δυνατότητα σύναψης δημόσιας σύμβασης στον τομέα αυτό.

Είναι, καταληκτικά, γεγονός πως ο εξευρωπαϊσμός της ελληνικής Δημόσιας Διοίκησης και της εκπαιδευτικής πολιτικής (Κουτσογιάννης, 2002) είναι αρκετά βραδυκίνητος, εκδηλώνεται εν γένει απροθυμία ανάληψης δράσης και διόρθωσης των παρουσιασθέντων σφαλμάτων στον τομέα των ΤΠΕ στην εκπαίδευση και στο πρόγραμμα σπουδών, προκειμένου αυτό εμπράκτως να αποκτήσει και άλλες διαστάσεις, εκτός της γνωστικής (Ματσαγούρας, 2002). Αφού από μόνη της αδυνατεί να αναλάβει δράση, τη σκυτάλη της άσκησης πίεσης την παραλαμβάνουν οι κοινωνικές ομάδες, η κοινή γνώμη αλλά και σε επίπεδο εξωκρατικό, οι διεθνείς οργανισμοί (λ.χ. το ΔΝΤ) και άλλοι φορείς με δράση εξαναγκαστική αποδεικνύονται πρωτοπόροι στη μόχλευση της αποτελεσματικοποίησης της διοίκησης. Τέλος, δεν πρέπει να λησμονείται πως η εισαγωγή και χρήση τους καταλήγει να αποτελεί λόγο δημοσίου συμφέροντος, αφού θα απορρεύσουν από αυτή οφέλη βραχυπρόθεσμα και μακροπρόθεσμα τόσο για τη μόρφωση των μελλοντικών δυνάμει εργαζομένων (νυν μαθητών), όσο και για την πληρέστερη επιμόρφωση του ήδη οικονομικά ενεργού πληθυσμού (καθηγητών και δημοσίων υπαλλήλων εν γένει) (Καλογερόπουλος, 2016).

Βιβλιογραφία

- Baase, S. (1997). *A Gift of Fire: Social, Legal and Ethical Issues in Computing*. Prentice Hall.
- Burbules, N. et als (2000). *WATCH IT! The Risks and Ethical Issues in Computing*. Prentice Hall.
- Rosenberg, R. (1997). *The Social impact of computers*. USA: Academic Press.
- Αλεξίου, Θ. (2009). *Η «Κοινωνία της Γνώσης» ως Μετα-Καπιταλιστική Κοινωνία. Μια κριτική προσέγγιση*. Ανακτήθηκε από Δικτυακή πύλη alfavita.gr <http://ue.eu.int/fr/info/eurocouncil/index.htm> στις 9 Αυγούστου 2018.
- Ανθογαλίδου, Θ. (1997). *Τι είναι το εικονικό Σχολείο*; Ανακτήθηκε από ιστότοπο auth.gr/virtualschool στις 9 Αυγούστου 2018.
- Βοσνιάδου, Σ. (2006). *Παιδιά, σχολεία και υπολογιστές*. Αθήνα: Gutenberg.
- Γέροντας, Α., Λύτρας, Σ., Παυλόπουλος, Π., Σιούτη Γλ., & Φλογαίτης, Σπ. (2010). *Διοικητικό Δίκαιο*. Αθήνα-Θεσσαλονίκη: Σάκκουλας.
- Γιαννάκος, Ι., & Ζήση Α. (2008). *Εκπαιδευτική Νομοθεσία*. Αθήνα: Παιδαγωγικό Ινστιτούτο.
- Γρόλλιος, Γ. (1999). *Ιδεολογία, Παιδαγωγική και Εκπαιδευτική Πολιτική. Λόγος και πράξη των Ευρωπαϊκών Προγραμμάτων για την Εκπαίδευση*. Αθήνα: Gutenberg.
- Δαγτόγλου, Π. (2005). Το δίκαιο της διοικητικής διαδικασίας και των εννόμων συνεπειών των διαδικαστικών ελαττωμάτων. *ΕΛΛΔ (επιθεώρηση δημόσιου και διοικητικού δικαίου)* 49, σ. 247 επ.. Αθήνα: Σάκκουλας.
- Δαγτόγλου, Π. (2012). *Ατομικά Δικαιώματα*. Αθήνα: Σάκκουλας.
- Δαγτόγλου, Π. (2012). *Γενικό Διοικητικό Δίκαιο*. Αθήνα: Σάκκουλας.
- Δρούλια, Θ., & Πολίτης, Φ. (2008). *Δημόσια Διοίκηση και Στελέχη Εκπαίδευσης*. Αθήνα: Παιδαγωγικό Ινστιτούτο
- ΕΣΠΑ 2014-2020. *Υποδομές Τεχνολογιών Πληροφορικής και Επικοινωνιών (ΤΠΕ) προσχολικής και σχολικής εκπαίδευσης στην Περιφέρεια Ηπείρου*. Ανακτήθηκε από <https://www.espa.gr/el/Pages/ProclamationsFS.aspx?item=3640> στις 9 Αυγούστου 2018.
- Ευρωπαϊκή Επιτροπή (1996). *Λευκό Βιβλίο για την Εκπαίδευση και την Κατάρτιση. Διδασκαλία και Μάθηση – Προς την Κοινωνία της Γνώσης*. Υπηρεσία Επίσημων Εκδόσεων των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων.
- Ευρωπαϊκή Επιτροπή (2002). *Ανακοίνωση της Επιτροπής – Αποδοτικές επενδύσεις στην εκπαίδευση και την κατάρτιση: επιτακτική ανάγκη για την Ευρώπη*. Commission/2002/0779 τελικό έγγραφο.
- Ευρωπαϊκό Συμβούλιο της Λισαβόνας (2000). *Συμπεράσματα της Προεδρίας*. Ανακτήθηκε στις 9-8-2018 από <http://ue.eu.int/fr/info/eurocouncil/index.htm>.
- Καλλιγέρου, Δ. (2016). Η προηγούμενη ακρόαση ως δικαίωμα και ουσιώδης τύπος της διοικητικής διαδικασίας. *Θεωρία και Πράξη του Διοικητικού Δικαίου*, 5, 443–460.
- Καλογερόπουλος, Μ. (2016). *Σκέψεις και ανάλεκτα επί της εννοίας του δημόσιου συμφέροντος. Θεωρία και Πράξη του Διοικητικού Δικαίου*.

- Κασιμάτης, Γ., & Μαυριάς, Κ. (2003). *Ερμηνεία του Συντάγματος*. Αθήνα: Σάκκουλας.
- Κασσωτάκης, Μ. (2013). *Η αξιολόγηση της επίδοσης των μαθητών*. Αθήνα: Γρηγόρης.
- Κεκκός, Ι. (2004). *Οι Νέες Τεχνολογίες στην Εκπαίδευση, Ζητήματα σχεδιασμού και εφαρμογών: Φιλοσοφικές-Κοινωνικές προεκτάσεις*. Αθήνα: Ένωση Ελλήνων Φυσικών, Ατραπός.
- Κόμης, Β. (2004). *Εισαγωγή στις εκπαιδευτικές εφαρμογές των Τεχνολογιών. Πληροφορίας και Επικοινωνιών*. Αθήνα: Νέων Τεχνολογιών.
- Κουβαράς, Η. (2014). Ν. 4274/2014 Οι νέες διατάξεις για την ακυρωτική δίκη: Η θετικοποίηση σε δικονομικό επίπεδο της αρχής της ασφάλειας δικαίου. *Θεωρία και Πράξη του Διοικητικού Δικαίου*, 8-9, 718–732.
- Κουτσογιάννης, Δ. (2002). Ελληνική γλώσσα και πληροφορική τεχνολογία: πρόταση για τη διαμόρφωση εκπαιδευτικής πολιτικής. *Παιδαγωγική επιθεώρηση*, 34, 26–43.
- Κυνηγός, Χ., & Δημαράκη, Ε. (2002). *Νοητικά εργαλεία και Πληροφοριακά μέσα: Ύπαιδαγωγική Αξιοποίησης της Σύγχρονης Τεχνολογίας για τη μετεξέλιξη της εκπαιδευτικής πρακτικής*. Αθήνα: Καστανιώτης.
- Λαζαράτος, Π. (2013). *Διοικητικό Δικονομικό Δίκαιο*. Αθήνα: Θέμις.
- Μαλλιαροπούλου, Α. (2014). *Η αρχή της προστατευόμενης εμπιστοσύνης στην πρόσφατη νομολογία (2000-2013) του ΣτΕ*. Αθήνα: Νομ. Βιβλιοθήκη.
- Ματσαγγούρας, Η. (2002). Διεπιστημονικότητα, διαθεματικότητα και ενιαιοποίηση στα νέα Προγράμματα Σπουδών: Τρόποι οργάνωσης της σχολικής γνώσης. *Επιθεώρηση Εκπαιδευτικών Θεμάτων*, 7, 19–36.
- Μενουδάκος, Κ. (2014). Νομιμότητα, Δημόσιο συμφέρον και αποτελεσματικός δικαστικός έλεγχος (θεσμικά όρια της εξουσίας του διοικητικού δικαστή μεταξύ φορμαλισμού και δικαστικού ακτιβισμού). *Θεωρία και Πράξη του Διοικητικού Δικαίου*, 7, 677.
- Μπίκος, Κ. (2014). Η διεπιστημονικότητα στην εκπαιδευτική πράξη. *Culture and Research*, 4.
- Νόβα-Καλτσούνη, Χ. (2010). *Κοινωνιολογία της Εκπαίδευσης*. Αθήνα: Gutenberg.
- Πασιάς, Γ., Φλουρής, Γ., Φωτεινός, Δ. (2016). *Παιδαγωγική και Εκπαίδευση*. Αθήνα: Γρηγόρης.
- Παυλόπουλος, Π. (1985). *Μαθήματα Διοικητικής Επιστήμης*. Αθήνα: Αντ. Ν. Σάκκουλας.
- Πουλής, Π. (2014). *Εκπαιδευτικό Δίκαιο και Θεσμοί*. Αθήνα-Θεσσαλονίκη: Σάκκουλας.
- Πυργιωτάκης, Ι. (2011). *Εισαγωγή στην Παιδαγωγική Επιστήμη*. Αθήνα: Πεδίο.
- Ραΐκος, Δ. (2012). *Η σημασία της συμμετοχής και των διαδικαστικών δικαιωμάτων του πολίτη στη διοικητική διαδικασία για την πρόληψη και καταστολή της διαφθοράς στη δημόσια διοίκηση, Θεωρία και Πράξη του Διοικητικού Δικαίου*.
- Ρούκουνας, Ε. (2015). *Δημόσιο Διεθνές Δίκαιο*. Αθήνα: Νομ. Βιβλιοθήκη.
- Σακελλαροπούλου, Α. (2018). *Περιβαλλοντικό Σύνταγμα και ΣτΕ στα χρόνια της κρίσης. Νόμος και Φύση*. Ανακτήθηκε από <https://nomosphysis.org.gr/17509/perivallontiko-syntagma-kai-ste-sta-xronia-tis-krisis/> στις 11 Αυγούστου 2018.
- Σαχπεκίδου, Ε. (2013). *Ευρωπαϊκό Δίκαιο*. Αθήνα-Θεσσαλονίκη: Σάκκουλας.
- Σιούτη, Γ. (1998). *Το έννομο συμφέρον στην αίτηση ακυρώσεως*. Αθήνα-Κομοτηνή: Σάκκουλας.
- Σπηλιωτόπουλος, Ε. (2010). *Εγχειρίδιο Διοικητικού Δικαίου*, Αθήνα: Νομ. Βιβλιοθήκη.
- Σταμάτης, Κ. (2005). *Η Αβέβαιη Κοινωνία της Γνώσης*. Αθήνα: Σαββάλας.
- Τάχος, Α. (2009). *Ερμηνεία Κώδικα Διοικητικής Διαδικασίας*. Αθήνα: Σάκκουλας.
- Υπουργείο Παιδείας, Έρευνας και Θρησκευμάτων. *Χρηματοδοτήσεις για εξοπλισμό ΤΠΕ στην εκπαίδευση και εργαστηριακό εξοπλισμό των ΕΠΑΛ και ΙΕΚ μέσω ΕΣΠΑ 2014-2020*. Ανακτήθηκε από <https://www.minedu.gov.gr/news/33434-14-03-18-xrimatodotiseis-gia-eksoplismo-tpe-stin-ekpaidefsi-kai-ergastiriako-eksoplismo-ton-epal-kai-iek-meso-espas-2014-2020> στις 9 Αυγούστου 2018.

Παράρτημα: Νομοθεσία

Κώδικας Διοικητικής Διαδικασίας
 Κώδικας Διοικητικής Δικονομίας
 Αστικός Κώδικας
 Σύνταγμα της Ελλάδος 1975/1986/2001/2008
 Π.Δ. 250/92, ΦΕΚ Α' 138/10-08-1992
 Ν. 3848/2010, ΦΕΚ Β' 71/19-05-2010

Ν. 4412/2016 ΦΕΚ Α' 147/08-08-2016
Οδηγίες 2014/24/ΕΕ και 2014/25/ΕΕ.